

Raport:
Przestrzeganie praw człowieka
na Litwie w latach 2014–2016.
Prawa mniejszości narodowych na Litwie

Wprowadzenie

Głównym celem przygotowanego przez Europejską Fundację Praw Człowieka (EFHR) raportu „Przestrzeganie praw człowieka na Litwie w latach 2014–2016. Prawa mniejszości narodowych na Litwie” jest analiza aktualnej sytuacji w dziedzinie poszanowania oraz ochrony praw człowieka na Litwie, w tym mniejszości narodowych. Najnowszy raport ocenia w sposób krytyczny działania państwa litewskiego i jego systemu prawnego. Fundacja ponownie zwraca uwagę na brak (od 2010 r.) podstawowego dokumentu mającego chronić prawa mniejszości narodowych – Ustawy o mniejszościach narodowych, która jest standardem w państwach demokratycznych. Nie przyjęto również szeregu innych ustaw wymaganych przez prawo międzynarodowe. Ponadto od lat pozostają nierozwiązane kwestie dotyczące oświaty mniejszości narodowych, używania ich języka w sferze publicznej, pisowni imion i nazwisk w oryginale, prawa do używania nazw topograficznych w językach mniejszości narodowych oraz ogólnie rozumianego większego zaangażowania tych społeczności (z odpowiednim wsparciem finansowym) w życie polityczne, społeczne i kulturalne.

Mniejszości narodowe na Litwie

W 2016 r. Litwa liczyła 2,88 mln mieszkańców, z czego 5,6% stanowili Polacy, 4,7% Rosjanie, 1,2% Białorusini, 0,6% Ukraińcy, 0,1% Żydzi, 0,1% Łotysze, 0,1% Tatarzy, 0,1% Romowie¹. Mniejszość pol-

¹ Zgodnie z najnowszymi danymi Departamentu Statystyki Litwy (*Lietuvos statistikos departamentas*) na początku 2016 r. na Litwie zamieszkiwało 2,88 mln osób, a w 2015 r. – 2,92 mln, natomiast według ostatniego powszechnego spisu ludności, który miał miejsce w 2011 roku, Litwa liczyła 3,05 mln mieszkańców. Wobec tego należy też

ska, będąca największą mniejszością narodową na Litwie, skupiona jest przede wszystkim w Wilnie (16,5% mieszkańców) oraz rejonach podwileńskich: sołecznickim (77,8%), wileńskim (52,1%), trockim (30,1%) i święciańskim (26%). Z kolei druga co do liczebności rosyjska mniejszość narodowa jest skoncentrowana w Wilnie (11,8% mieszkańców) oraz Wisaginie (52,1%) i Kłajpedzie (19,6%).

Zgodnie z Konstytucją RL (art. 37) oraz postanowieniami międzynarodowymi, Rząd RL jest zobowiązany do stworzenia mniejszościom narodowym odpowiednich warunków do pielęgnowania swego języka, kultury i obyczajów. Jedną z takich działalności jest udzielanie odpowiedniego wsparcia finansowego na projekty kulturalne i edukacyjne mniejszości narodowych. Niestety rozwiązania litewskie nie biorą pod uwagę faktycznych potrzeb tych mniejszości.

Tabela 1. Liczba złożonych wniosków oraz przyznanych środków w poszczególnych latach

Rok	Liczba złożonych wniosków	Kwota o jaką się ubiegano (LTL)	Kwota o jaką się ubiegano (EUR)	Liczba zatwierdzonych projektów	Przyznane środki (LTL)	Przyznane środki (EUR)
2007	323	2 345 670	679 352	218	577 150	167 154
2008	326	2 612 900	756 748	265	610 700	176 871
2009	340	2 453 150	710 481	197	550 000	159 291
2010*	0	0	0	0	0	0
2011	152	1 736 590	502 951	99	270 000	78 197
2012	180	2 096 316	607 135	100	270 000	78 197
2013	180	2 310 675	669 218	94	288 000	83 411
2014	182	2 341 673	678 195	76	288 000	83 411
2015	241	–	–	101	–	83 000
I półrocze 2016	156	–	595 000	114	–	116 000
II półrocze 2016	32	–	76 000	31	–	44 000

Źródło: <http://www.lrkmlt/go.php/lit/Tautines-mazumos>

* W 2010 r. nie ogłoszono konkursu na projekty promujące kulturę mniejszości narodowych ze względu na zmniejszenie wsparcia finansowego przez Ministerstwo Kultury.

brać pod uwagę możliwe zmiany w liczebności mniejszości narodowych w poszczególnych miastach i rejonach <http://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=2910> oraz <http://osp.stat.gov.lt/en/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=96dcad8d-50ae-4150-b72f-bc644a038cde>

EFHR uważa, że środki finansowe przyznawane z budżetu są niewystarczające, aby w godny sposób mniejszości narodowe mogły pielęgnować i promować swoją kulturę. Poza tym projekty współfinansowane przez Ministerstwo Kultury, a od 2015 r. przez Departament ds. Mniejszości Narodowych, są projektami małymi – np. w 2014 r. tylko dwa z 76 projektów dofinansowano na kwotę równą 10 tys. litów (2 896 EUR) i aż 60 wsparto kwotą od 1 100 (318 EUR) do 5 000 litów (1 448 EUR)². W 2016 r. wysokość dofinansowania wynosi: 5 500 EUR (1), 4 000 EUR (1), od 2 000 do 3 000 EUR (10), od 1 500 do 2 000 EUR (9) i od 1 000 do 1 500 EUR (32)³.

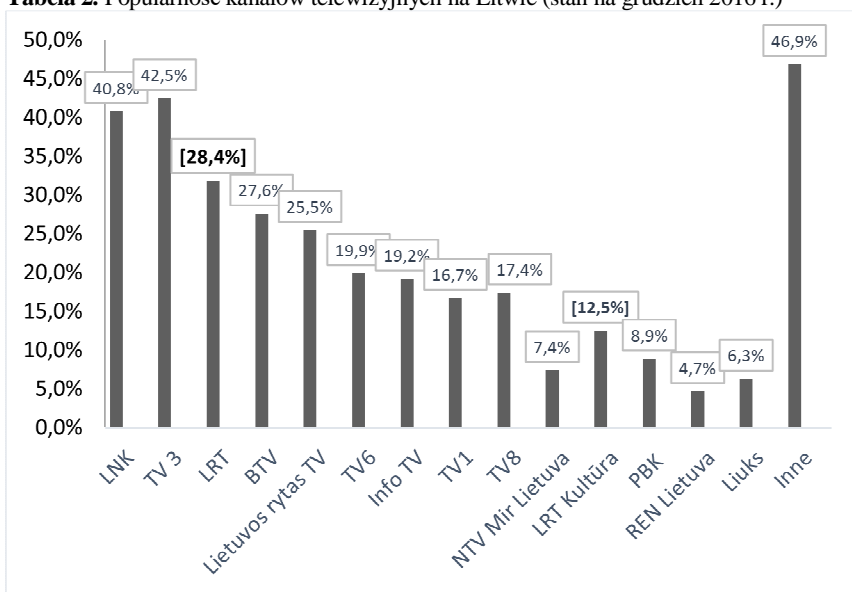
Wspomniane wyżej kwoty dofinansowania projektów mniejszości narodowych są niskie również w porównaniu z przyznanymi na projekty oświatowe i kulturalne finansowane z budżetu państwa za pośrednictwem Funduszu Wspierania Prasy, Radia i Telewizji (*Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas*, FWPRiT), który co roku rozdziela⁴ około 8 mln litów (2,32 mln EUR) w ramach 11 programów tematycznych⁵. Wnioski o dofinansowanie mogą składać również środki masowego przekazu mniejszości narodowych, jednakże w związku z tym, że te redakcje składają się przeważnie z kilku lub kilkunastu osób, więc nie są w stanie konkurować z dużymi litewskimi firmami. Mniejszości narodowe mogą ubiegać się o środki finansowe na pielęgnowanie swoich tradycji, języka i kultury jedynie w ramach konkursów ogłaszanych przez Ministerstwo Kultury, w których rywalizują między sobą.

² *Ministro įsakymas apie 2014 metų finansuojamus projektus*, <http://www.lrkmlt/go.php/lit/Tautines-mazumos>

³ <http://tmde.lrv.lt/lt/naujienos/tautiniu-mazumu-departmentas-prie-lietuvos-respublikos-vyriausybes-skyre-finansavima-tautiniu-mazumu-kulturu-pletoteskatinantiems-projektams>

⁴ Istnieją poważne obawy o przejrzystość sposobu ewaluacji złożonych projektów. O potrzebie wprowadzenia zmian w sposobie finansowania projektów przez FWPRiT wskazuje propozycja reformy Funduszu, a przygotowanie odpowiedniego projektu w 2014 r. zlecone zostało sejmowej grupie roboczej, http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/47673/siekiant_skaidrumo_reformuojamas_spaudos_radijo_ir_televizijos_remimo_fondas

⁵ W 2008 r. dofinansowano w ten sposób 184 projekty na kwotę 5,8 mln Lt, 2009 – 11,796 mln Lt, 2012 r. – 290 projektów na kwotę prawie 6,194 mln Lt, a w 2013 r. – 422 projekty na sumę 8,168 mln Lt.

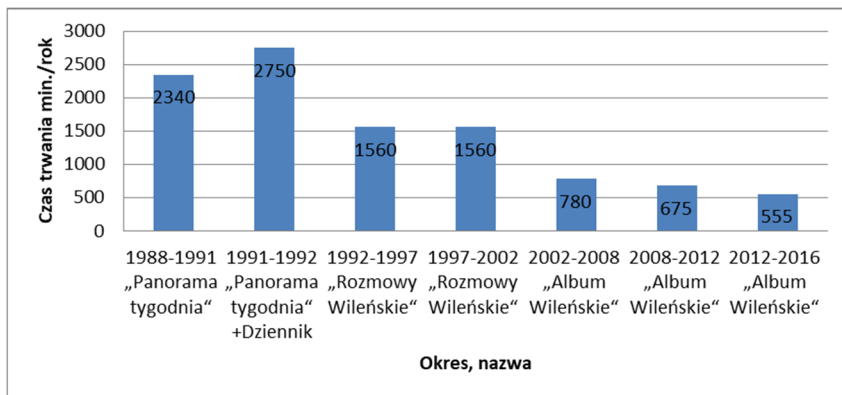
Tabela 2. Popularność kanałów telewizyjnych na Litwie (stan na grudzień 2016 r.)

Źródło: <http://www.tns.lt/lt/news/tv-auditorijos-tyrimo-rezultatai-2016-m-grudis/>

Na Litwie następuje również systematyczne zmniejszanie czasu antenowego przeznaczanego na audycje w języku polskim. Dla przykładu – na początku lat 90. emitowany był 45 minutowy, cotygodniowy program *Panorama tygodnia*, który razem z 5 minutowym dziennikiem telewizyjnym był przygotowywany przez polską redakcję. Jednak w kolejnych latach łączny czas nadawania ulegał skróceniu – z 2 750 minut w 1991 r. do 555 min. w 2015 r. Ponadto krajowe programy tworzone przez lub dla mniejszości zostały przeniesione z kanału LRT na kanał LRT „Kultūra” o zdecydowanie mniejszej oglądalności (Tabela 2), jedynie 12,5% badanych ogląda kanał LRT „Kultūra”, a więc w rankingu popularności plasuje się na pozycji 10–12 wśród kanałów dostępnych na Litwie⁶. Dla porównania, w 2015 r. kanał LRT oglądany był przez 29,9% publiczności.

⁶ *TV auditorijos tyrimo rezultatai*, <http://www.tns.lt/lt/top/paslaugos/ziniasklaidos-auditoriju-tyrimai/tv-auditorijos-tyrimas/duomenys-1/>

Tabela 3. Polskie audycje w państwowej Telewizji Litewskiej (LTV, od 2012 r. – cyfrowa LRT)

Źródło: <http://www.efhr.eu/2015/02/26/o-czasie-antenowym-dla-mniejszosci-narodowych/>

Warto zaznaczyć, że poza przeniesieniem czasu emisji programów polskojęzycznych na pasmo niższej oglądalności, są one emitowane w dni robocze o wczesnych godzinach popołudniowych. Co więcej, jako że LRT jest kanałem publicznym, a więc finansowanym z podatków, to takie dyskryminujące działanie stoi w sprzeczności ze zobowiązaniami wynikającymi z Konwencji ramowej, a w szczególności z art. 9 ust. 4, który stanowi, że *w ramach swoich systemów prawnych, Strony przyjmą stosowne środki w celu ułatwienia osobom należącym do mniejszości narodowych dostępu do środków przekazu oraz w celu wspierania tolerancji oraz ułatwienia pluralizmu kulturowego*⁷. Zmniejszająca się liczba programów w językach mniejszości narodowych powoduje też, że mniejszość polska jest zmuszona korzystać z kanałów w języku rosyjskim. Badanie, które w grudniu 2014 r. przeprowadziła Litewska Komisja Radia i Telewizji (*Lietuvos radijo ir televizijos komisija*) ujawniło, że aż 61% przedstawicieli mniejszości narodowych, co najmniej raz dziennie ogląda telewizję rosyjską, a litewską dwa razy mniej (31% ogląda LTV, a 33% – inne litewskojęzyczne kanały)⁸. Jednoznaczne stanowisko w tej kwestii zajął Komitet

⁷ Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, Rada Europejska, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_pl.pdf

⁸ http://www.rtk.lt/lt/naujienos/pranesimai_spaudai/ziniasklaidos_naudojimas_ir_vertinimas_lietuvoje

Doradcy Rady Europy w trzeciej opinii dotyczącej wprowadzenia na Litwie Konwencji ramowej z 2014 r.⁹, która wezwała Rząd RL do podjęcia adekwatnych kroków mających zagwarantować przedstawicielom mniejszości narodowych odpowiedni dostęp do środków przekazu informacji. Wskazuje się w niej niedostateczne zaangażowanie mniejszości narodowych w realizację audycji, przez co programy nie są dopasowane do ich oczekiwań i potrzeb.

Niemniej jednak cieszyć może powstanie pod koniec 2016 roku grupy parlamentarnej „Trzeciego Maja” mającej na celu zwiększenie ilości transmisji i kanałów w języku polskim dostępnych na Litwie. Na pierwsze wyniki należy jednak poczekać przynajmniej do drugiej połowy 2017 r.

Oświata

W ciągu ostatnich pięciu lat w litewskim systemie oświaty dokonano wielu zmian, które wpłynęły nie tylko na sytuację szkół mniejszości narodowych, ale również szkół z litewskim językiem nauczania.

Problem polega na tym, że Rząd RL od wielu lat nie potrafi podjąć odpowiednich działań mających zapewnić ciągłość i przewidywalność nauczania w szkołach na Litwie, zwłaszcza w odniesieniu do nauczania w placówkach mniejszości narodowych. 17 marca 2011 r. Sejm przyjął Ustawę o oświacie, która spotkała się z niezwykle negatywną odpowiedzią organizacji oraz przedstawicieli mniejszości narodowych¹⁰. Nieprzemyślana reorganizacja systemu zdawania egzaminów maturalnych sprawiła, że wyniki egzaminu z języka i literatury litewskiej w szkołach mniejszości narodowych w latach 2013¹¹, 2014 i 2015 były znacznie gorsze od wyników uczniów szkół litewskich. Dnia 18 sierpnia 2014 r. dwaj uczniowie uczęszczający do szkół mniejszości narodowych, którzy nie zdali egzaminu z języka państwowego, złożyli z pomocą EFHR skargi do Wileńskiego Okręgowego Sądu Administracyjnego (*Vilniaus*

⁹ *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities Third Opinion*, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680099360>

¹⁰ *LR Švietimo įstatymas*, *Žin.*, 1991, Nr. 23-593, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=441204

¹¹ <http://www.efhr.eu/2014/07/27/wyniki-z-egzaminu-z-jezyka-litewskiego-maturzystow-szkol-mniejszosci-narodowych-szkol-litewskich-w-latach-2008-2013/>

Tabela 4. Liczba uczniów w szkołach według języka nauczania (tys.)

	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Ogółem	464,6	440,5	415,9	392,9	373,9	357,5	344,7	335,2
Jęz. litewski	429,3	408,1	385,7	363,9	346,2	330,4	317,7	308,3
Jęz. polski	15,1	14,2	13,4	12,9	12,3	11,8	11,5	11,4
Jęz. rosyjski	19,7	17,6	16,3	15,6	14,8	14,3	14,4	14,4
Jęz. białoruski	0,143	0,165	0,173	0,181	0,177	0,180	0,176	0,171

Źródło: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M3110304&PLanguage=0> oraz <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?id=1243&status=A>

apygardos administracinis teismas) dotyczące sposobu przeprowadzenia reformy oświatowej. W uzasadnieniu wskazano, że w związku z tak szybką implementacją postanowień nowej ustawy uczniowie szkół mniejszości narodowych mieli zdecydowanie mniej czasu na przygotowanie się do tego samego egzaminu niż uczniowie szkół litewskich (m.in. na przeczytanie dodatkowych lektur) – co, jak ustaliła EFHR, w ciągu 12 lat nauki przełożyło się na **783 godziny lekcyjne**, które uczniowie szkół mniejszości narodowych musieli nadrobić w ciągu dwóch lat.

Kolejną kwestią związaną z funkcjonowaniem placówek oświatowych mniejszości narodowych na Litwie jest rozpoczęty jeszcze przed reformą oświaty z 2011 r. proces ich reorganizacji¹². Zgodnie z przyjętymi zasadami placówki, które do tej pory posiadały status *szkoły średniej* (ciągłość nauczania: 1–12 klas) musiały ubiegać się o nową akredytację programu kształcenia średniego¹³ do 1 września 2015 r. Po pozy-

¹² Reorganizacja sieci placówek ogólnokształcących w Wilnie rozpoczęta została jeszcze w 1991 r. Od 2005 r. prowadzona była zgodnie z planem przyjętym przez Radę Samorządu m. Wilna (m.in. Planem reorganizacji placówek ogólnokształcących na lata 2012–2015 (*Vilniaus miesto savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarkos 2012–2015 metų bendrasis planas*) oraz Planem na lata 2014–2015, <https://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=30237058>

¹³ Cel, zadania, zasady i kryteria akredytacji programu kształcenia średniego oraz sposób jej przeprowadzania i rozpatrywania apelacji zostały przyjęte wraz z rozporzą-

Tabela 5. Liczba szkół ogólnokształcących na Litwie w poszczególnych latach

	Rok szkolny											
	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Liczba szkół	634	534	502	472	415	364	321	309	242	208	200	193

Źródło: Dane udostępnione przez Departament Statystyki Litwy oraz Ministerstwo Oświaty i Nauki, <http://www.svis.smm.lt/>

tywnym przejściu procesu akredytacji szkoły otrzymały status *gimnazjum*, co pozwala im na prowadzenie nauczania w klasach 9–12. Brak akredytacji oznaczał otrzymanie przez placówki niższego statusu – *szkół podstawowych* (nauczanie 1–10 klas) lub *progimnazjum* (5–8 klasa). Zgodnie z przyjętymi 30 czerwca 2015 r. poprawkami do Ustawy o oświacie okres reorganizacji został przedłużony do września 2017 r.¹⁴

Najbardziej niepokojąca dla mniejszości narodowych sytuacja miała miejsce w Wilnie. Proces przyznawania akredytacji placówkom oświatowym przeprowadzany był w sposób chaotyczny i niejasny. Władze litewskie wydawały decyzje nie tylko bez konsultacji ze społecznościami, których bezpośrednio te decyzje dotyczyły, ale wbrew ich woli i potrzebom. Wiele szkół zaskarżyło decyzje samorządu w sądach.

Pisownia imion i nazwisk

Zgodnie z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁵, każdy człowiek ma prawo do życia prywatnego i rodzinnego. Jednak pomimo ratyfikowania przez Litwę Konwencji, kwestia pisowni imion i nazwisk nadal pozostaje nierozwiązana, mimo że ten problem nie dotyczy jedynie mniejszości narodowych, ale również obywateli Litwy, którzy zawierają związki małżeńskie z cudzoziemcami. Jak

dzeniem Ministra Oświaty i Nauki 5 lutego 2004 r., http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/KRITERIJAI_ir_TVARKA_2011_VZ.pdf

¹⁴ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. XI-1281 3 straipsnio pakeitimo įstatymas, nr. XII-1909, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ec9eb60261611e5bf92d6af3f6a2e8b>

¹⁵ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

wynika z oficjalnych danych, około 16%¹⁶ zawieranych małżeństw ma charakter międzynarodowy, kiedy obywatel Litwy przyjmuje zagraniczne nazwisko partnera.

W 2014 r., było zawartych 3 272, w 2015 r. – 3 258, a w 2016 – 3 403¹⁷ małżeństw, w których jeden z partnerów nie był obywatelem Litwy. Natomiast w Wilnie było to aż 1/3 wszystkich ślubów (1 685 z 5 800)¹⁸ w większości z obywatelami Niemiec, Wielkiej Brytanii, Włoch oraz Polski. Jest to o tyle ważne, że trudności doświadczają także osoby, które w swoich nazwiskach mają kombinację dwóch liter, m.in. *rz, sz, cz, tt i nn* (np. Matthew, Powell, Mattheo, Vitte, Szczerba, Czeslav)¹⁹.

Osoby te są zmuszone do lituanizowania swoich imion i nazwisk, a więc do ich zapisu z użyciem liter alfabetu łacińskiego (np. imię *Kazimierz* zostaje zapisane w postaci *Kazimež*, a *Anna* w postaci *Ana*). Zdarzają się również sprawy, kiedy osobom dotychczas posiadającym dokument tożsamości, w którym imię i nazwisko było zapisane w oryginale np. z użyciem litery *q, x* lub *w*, po wygaśnięciu paszportu lub dowodu tożsamości i zwróceniu się po nowy, odmawia się ponownego wydania dokumentu z oryginalnym zapisem imienia i nazwiska. W 2014 roku Sąd Konstytucyjny orzekł, że Sejm ma prawo zmienić przepisy stanowiące o pisowni imion i nazwisk w języku litewskim w dokumentach tożsamości²⁰ stwierdzając, że nielitewskie imiona oraz nazwiska mogą być zapisane nie tylko z użyciem litewskich liter, ale również za pomocą innych symboli alfabetu łacińskiego, które są zgodne z tradycją języka litewskiego i nie naruszają tożsamości języka państwowego. Zdaniem EFHR oznacza to, że problem zapisu nielitewskich imion i nazwisk ma jedynie podłoże polityczne, a główną rolę w tej kwestii pełni nieprzychylna standardom europejskim opinia PKJL²¹.

¹⁶ <http://misriseima.lt/index.php/aktualu/statistika/146-misriu-seimu-statistika-2015m>

¹⁷ <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=82908c63-ec39-4e04-9d0c-dd3cd0535eae>

¹⁸ <http://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/zuokas-jest-zaniepokojony-ze-litwinki-wychodza-za-obcokrajowcow/>

¹⁹ http://www.efhr.eu/download/orzeczenie/Statystyka_Urz_Ewidencji_Ludnosci_PL_18_12_2012.pdf

²⁰ <http://lrkt.freshmedia.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta37/content>

²¹ <http://www.efhr.eu/2014/03/06/reglamentacija-pisowni-imion-i-nazwisk-w-rekach-panstwowej-komisji-jezyka-litewskiego/>

Tabela 6. Nielitewskie litery i kombinacje dwóch liter w dokumentach tożsamości obywateli RL

Data rejestracji	2013		2014		2015		2016	
Litera	Imię	Nazwisko	Imię	Nazwisko	Imię	Nazwisko	Imię	Nazwisko
W	3	3	7	11	2	11	6	8
Q	1	1	–	4	–	4	–	–
X	7	15	9	4	13	4	9	1
RZ	7	664	9	410	8	410	14	466
NN	359	158	320	127	309	127	334	178
CZ	–	37	–	58	–	58	1	66
SZ	1	30	10	27	15	27	18	53
TT	46	113	78	112	42	112	95	152

Źródło: Rzecznik Rejestracji Mieszkańców (*Gyventojų registro taryba*).

Jesienią 2015 r. w sejmie zarejestrowano poprawki²² do Ustawy o dowodzie osobistym i paszporcie (*Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymas*), pod którymi zebrano ponad 50 tys. podpisów. Zgodnie ze zmianami w dokumentach tożsamości imię i nazwisko powinno być zapisane w języku państwowym, z użyciem liter alfabetu litewskiego (32 litery) i zgodnie z zapisem fonetycznym. Jeżeli osoba wyraża taką wolę, jej imię i nazwisko może być zapisane również w innym języku z użyciem liter wywodzących się z alfabetu łacińskiego lub zgodnie z wybranym systemem transliteracji (jeżeli w danym języku są używane litery niewywodzące się z alfabetu łacińskiego). Takie wpisy umieszczane są na pierwszej dodatkowej stronie paszportu, a w dowodzie tożsamości – na rewersie. Zdaniem EFHR, również te zmiany nie spełniają standardów ochrony praw mniejszości narodowych, co potwierdza Departament Prawa UE, ponieważ niektóre zapisy ustawy są niezgodne z orzecznictwem TS UE oraz przepisami UE²³, a także ograniczają wolność do swobodnego przemieszczania się obywateli UE i nie pomagają uniknięciu administracyjnych, zawodowych i osobistych niedogodności.

²² LR asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo Nr. XII-1519 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1095317&p_tr2=2

²³ Europos Teisės departamento išvada dėl Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo Nr. XII-1519 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f430db329f2f11e591078486468c1c39?jfwid=-aor8dbqux>

Nazewnictwo topograficzne

Zobowiązanie Rządu RL do umieszczania lokalnych nazw topograficznych w językach mniejszości w rejonach, które pozostają przez nie zamieszkałe, było ignorowane również przez system sądowiczy, który od wielu lat nakładał kary finansowe na instytucje samorządowe niestosujące się do nakazów usuwania dwujęzycznych tablic z nazwami ulic, co zostało zauważone m.in. w trzeciej opinii Rady Europy²⁴. Problem nazewnictwa topograficznego jest szczególnie istotny w rejonie sołecznickim, zamieszkałym w 80% przez mniejszość polską²⁵. Trzeba też zaznaczyć, że już w 2003 r. Komitet Ministrów Rady Europy, a w 2008 r. Komitet Doradczy Rady Europy zaapelowały do władz Litwy o zastosowanie odpowiednich środków prawnych w taki sposób, aby dwujęzyczne oznakowania topograficzne były umieszczane w miejscowościach tradycyjnie zamieszkałych przez mniejszości narodowe. Jednakże powyższe uwagi nigdy nie zostały uwzględnione. Poza tym 3 września 2014 r. Sąd Dzielnicy Rejonu Sołecznickiego (*Šalčininkų rajono apylinkės teismas*) wymierzył dyrektorowi administracji samorządu karę grzywny w wysokości 1 880 litów (544 EUR) za odmówienie usunięcia z domów prywatnych tablic z dwujęzycznymi nazwami ulic²⁶. Przedstawiciel rządu na okręg wileński zażądał również wprowadzenia nowego trybu znakowania ulic, ustanowionego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w marcu 2014 r. Zgodnie z rozporządzeniem²⁷ na początku i na końcu ulic mają pojawić się słupki, na których

²⁴ *Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of National Minorities Comments*, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c745b>

²⁵ W Kownie do połowy 2014 r. w niektórych miejscach znajdowały się tabliczki topograficzne z nazwami ulic w języku litewskim i rosyjskim, np. przy ulicy Medvėgalio, które przez długi czas przez rządzących były nie zauważane. Nie zostały również zaskarżone przez mieszkańców oraz pełnomocnika rządu w odróżnieniu od incydentu w rejonie sołecznickim i wileńskim, <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/ant-kauno-daugiabuciu-gatviu-pavadinimai-ir-rusu-kalba.htm>

²⁶ <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/salcininku-administracijos-direktoriui-bauda-uz-lenteles.htm>

²⁷ Dėl Numerių pastatams, patalpoms ir butams suteikimo, keitimo ir apskaitos tvarkos aprašo ir Pavadinimų gatvėms, pastatams, statiniams ir kitiems objektams suteikimo, keitimo ir įtraukimo į apskaitą tvarkos aprašo patvirtinimo pakeitimo, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/021ee490aaad11e38e1082d04585b3dd>

umieszczone zostaną tabliczki z nazwami wyłącznie w języku litewskim, za co ma być odpowiedzialny samorząd²⁸, z kolei na domach, będących własnością prywatną, mogą pozostać tabliczki w językach mniejszości narodowych lub oznakowania dwujęzyczne²⁹.

Zmiany granic okręgów wyborczych

W 2012 roku Główna Komisja Wyborcza (GKW) przedstawiła projekt zmiany granic jednomandatowych okręgów wyborczych. Europejska Fundacja Praw Człowieka zauważyła, że dwa okręgi wyborcze, w których polska mniejszość narodowa stanowi większość, Sużany (Sužionys) i Skirlany (Skirlenai) zostały przyłączone do „litewskiego” święciańsko-malackiego okręgu wyborczego, a Soleniki (Salininkai) – do wileńsko-trockiego, co jest niezgodne z Kodeksem Dobrej Praktyki w Sprawach Wyborczych przygotowanego przez Europejską Komisję dla Demokracji przez Prawo (*Komisję Wenecką*)³⁰. W taki sposób GKW złamała przepis mówiący o tym, że *na terenach, na których ustala się nowe granice okręgów wyborczych, takie działania należy wykonać bez pogorszenia stanu mniejszości narodowych, zaś wszelkie czynności związane ze zmianą niniejszych granic w każdym wypadku należy uzgadniać z przedstawicielami mniejszości narodowych*. Ponadto działanie to jest sprzeczne z artykułami 15 oraz 16 Konwencji ramowej, które zobowiązują strony do stworzenia warunków niezbędnych dla *rzeczywistego uczestniczenia przez osoby należące do mniejszości narodowych w (...) sprawach publicznych, zwłaszcza tych, które ich dotyczą*, oraz do powstrzymania się od *stosowania środków zmieniających proporcje narodowościowe ludności w rejonach zamieszkałych przez osoby należące do mniejszości narodowych i mających na celu ograniczenie praw i*

²⁸ <http://www.efhr.eu/2014/10/03/sprawa-dwujezycznych-tablic-nazwami-ulic-rozwiazana/>

²⁹ W 2014 r. dochodziło do aktów wandalizmu, w czasie których zrywane były tabliczki z nazwami ulic w języku polskim, a w nocy z 11 na 12 marca 2014 r. w Jaszunach, z prywatnych budynków zostały zerwane tablice z nazwami ulic w języku polskim. Policja wszczęła dochodzenie w tej sprawie, jednak sprawców nie odnaleziono, <http://kurierwilenski.lt/2014/03/13/w-jaszunach-pozrywano-polskie-tabliczki/>

³⁰ <http://www.efhr.eu/2013/12/12/zapowiadane-nowe-zmiany-granic-jednomandatowych-okregow-wyborczych/>

wolności wynikających z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej³¹.

W konsekwencji liczba wyborców w niektórych okręgach różniła się podczas wyborów do Sejmu w 2012 r. o ponad 50%, choć według Kodeksu Dobrej Praktyki nie powinna wynosić więcej niż 10%. Sytuacja ta znalazła rozwiązanie przed Sądem Konstytucyjnym 20 października 2015 roku, który orzekł, że prawo dopuszczające ponad 20-procentowe różnice jest niezgodne z Konstytucją RL, ponieważ głosy wyborców w małych okręgach na północy Litwy mają znacznie większą wagę niż w tych największych w stolicy³². Wynikiem tego były dwa nowe projekty Głównej Komisji Wyborczej zakładające ograniczenie dysproporcji do 20% lub 10%, co wiązało się ze znacznymi zmianami okręgów wyborczych. EFHR stwierdza jednak, że Komisja nie kierowała się kryteriami politycznymi bądź narodowymi przy ustalaniu nowych okręgów wyborczych, co godzi w interesy mniejszości narodowych, odbierając im prawo do bycia reprezentowanym na arenie politycznej.

Komitet Regionów UE

Litwa przystępując do Unii Europejskiej w 2004 roku uzyskała prawo delegowania 9 członków i 9 zastępców reprezentujących władze lokalne i regionalne do Komitetu Regionów Unii Europejskiej. Jednak Akcja Wyborcza Polaków na Litwie, która uzyskała w 2014 roku 6,8% (76 000) głosów, nie jest reprezentowana w Komitecie Regionów. Z kolei *Lietuvos Laisvės Sąjunga* z 6,5% (72 000) i *Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga* z 5,6% (62 800) głosów posiadają po dwóch przedstawicieli w KR³³. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej dotychczas nie miał okazji wypowiedzenia się na ten temat³⁴.

³¹ Łukasz Wardyn, „*Elections in Lithuania – national minorities’ rights and reality*”, na konferencji „The Rights and Expectations of National Minorities in the Context of Lithuanian and International Law”, 28 October 2016.

³² <http://kurierwilenski.lt/2015/10/20/zmiana-wiekszosci-granic-okregow-wyborczych/>

³³ http://www.2013.vrk.lt/2011_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rinkimu_diena/stat1.html

³⁴ Łukasz Wardyn, *The observance of national minorities from the perspective of the European Union – selected aspects*, s. 22.

Wnioski końcowe

Poprawa standardów życia społeczeństwa litewskiego powinna być priorytetem rządu i wynikać z rzeczywistej woli rządzących, a nie prowadzić do sytuacji, w której znaczny procent obywateli jest niepewny swoich praw i dopiero na drodze sądowej musi bronić spraw, wydawałoby się tak oczywistych, jak tożsamość osobista. Taka sytuacja jest niedopuszczalna, zwłaszcza że społeczność i tak ma niską świadomość o przysługujących jej prawach oraz instytucjach, do których można się zwrócić w celu ich ochrony.

Biorąc pod uwagę powyższą analizę, należy stwierdzić, że w latach 2014–2016 nadal nie rozwiązano wielu istotnych problemów. Dotychczas nie została uchwalona Ustawa o mniejszościach narodowych, pomimo że Sejm RL przyjął niektóre poprawki do jednego z omawianych projektów, które i tak nie rozwiązują problemów mniejszości narodowych i nie przyczynią się do pełniejszej ochrony ich praw.

Ze względu na brak podstawowych regulacji prawnych kwestia pisowni imion i nazwisk w oryginale nadal pozostaje nierozwiązana, co zmusza osoby domagające się takiego zapisu do walki o swoje prawa i poszanowanie życia prywatnego oraz rodzinnego na drodze sądowej. Pomimo zaleceń Rady Praw Człowieka ONZ, Litwa nie ratyfikowała Europejskiej karty języków regionalnych i mniejszościowych oraz nie przyjęła odpowiednich aktów prawnych regulujących umieszczanie dwujęzycznych znaków topograficznych.

W latach 2014–2016 EFHR przeprowadziła wiele wykładów, warsztatów, kampanii informacyjnych i edukacyjnych oraz projektów skierowanych do mniejszości narodowych, zwiększając ich świadomość w zakresie ochrony praw człowieka. Niestety, mimo rosnącej świadomości społecznej i zaangażowania EFHR, litewski system prawny nie pozwala obywatelom w sposób przystępny bronić swoich praw. Oznacza to, że należy włożyć jeszcze wiele pracy w to, aby Litwę można było nazwać w pełni demokratycznym państwem prawa, będącym integralną częścią społeczności europejskiej.

Rekomendacje wynikające z raportu EFHR za lata 2014–2016

- I. Przyjęcie ustawy gwarantującej ochronę prawną mniejszościom narodowym i etnicznym wynikającej z przyjętych przez Litwę zobowiązań międzynarodowych, w szczególności:
 - Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności;
 - Konwencji ramowej o ochronie praw mniejszości narodowych;
 - Karty praw podstawowych Unii Europejskiej;
 - Dyrektywy 2000/43/EC wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na ich pochodzenie rasowe lub etniczne.
- II. Jak najszybsze przyjęcie nowelizacji Ustawy o oświacie zmierzającej do:
 - Uwzględnienia różnic programowych między szkołami litewskimi i mniejszości narodowych;
 - Likwidacji przepisów wprowadzających nierówność między ww. szkołami (art. 30);
 - Zapewnienia ww. szkołom odpowiednio wysokiego finansowania, które pokrywałoby wyższe koszty nauczania w tych szkołach;
 - Wyposażenia szkół mniejszości narodowych w odpowiednie podręczniki;
 - Zapewnienia nauczycielom szkół mniejszości narodowych odbycie odpowiednich szkoleń;
 - Wprowadzenia możliwości nauki języka mniejszości narodowych w szkołach z litewskim językiem nauczania na terenach gęsto zamieszkałych przez mniejszości narodowe.
- III. Udoskonalenie projektu Ustawy konstytucyjnej o języku państwowym z uwzględnieniem prawa mniejszości narodowych, zobowiązań międzynarodowych oraz spostrzeżeń Departamentu Prawa Europejskiego.
- IV. Udoskonalenie przepisów reglamentujących pracę Rzecznika ds. Równego Traktowania, tym samym jasno określając kompetencje Rzecznika oraz poszerzając krąg podmiotów mających prawo złożenia skargi.

- V. Przyjęcie Ustawy o pisowni imion i nazwisk w oryginale, która umożliwiłaby zapis imienia i nazwiska w dokumentach obywatela RL zgodnie z wolą samego zainteresowanego i poszanowaniem jego tożsamości.
- VI. Podpisanie i ratyfikowanie przez Rząd RL europejskiej Karty języków regionalnych lub mniejszościowych z 1992 r.
- VII. Ratyfikowanie przez Rząd RL Protokołu Nr. 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 2000 r.
- VIII. Zmiana doktryny sądów litewskich i instytucji państwowych odnoszących się do ratyfikowanych przez Litwę traktatów i konwencji międzynarodowych, gdyż obecnie akty te są pomijane i ignorowane przez litewskie sądy oraz instytucje państwowe lub nie nadaje się im wiążącej mocy prawnej.
- IX. Aktywniejsza współpraca z instytucjami międzynarodowymi, takimi jak niezależne trybunały i instytucje międzynarodowe: Trybunał Sprawiedliwości UE, Europejski Trybunał Praw Człowieka, Komisja Petycji PE, Wysoki Komisarz OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych oraz Komitet Praw Człowieka ONZ, których ekspertyzy i wkład w rozwiązywanie sporów i konfliktów w kwestii ochrony praw człowieka jest nieoceniony. Niezależne instytucje pozwalają na rozpowszechnienie dobrych praktyk wśród społeczeństwa i instytucji państwowych, które z kolei przyczynią się do szybszego wdrażania i szerzenia standardów europejskich w zakresie praw człowieka na Litwie.
- X. Rząd RL powinien badać i eliminować wszelkie przypadki dyskryminacji przedstawicieli mniejszości narodowych, w tym dyskryminacji na rynku pracy i mowy nienawiści poprzez monitoring przestrzeni internetowej i wymierzanie odpowiednich kar, a także prowadzić szkolenia dla prokuratorów oraz sędziów w tym zakresie.
- XI. Promocja praw człowieka i wieloetniczności poprzez m.in. egzekwowanie przysługujących mniejszościom narodowym praw, wynikających z członkostwa Litwy w strukturach europejskich i międzynarodowych oraz poprzez zwiększenie liczby szkoleń nt. ochrony praw człowieka, które powinny być organizowane w każdej szkole, a odpowiedni dostęp do funduszy na ten cel powinien być zapewniony przez Ministerstwo Oświaty i Nauki RL. Przedmiot praw człowieka powinien być przedmiotem obowiązkowym w szkołach i na uniwersytetach.

- XII. Rozpowszechnianie informacji na temat praw człowieka (jak walczyć o swoje prawa; jakie prawa przysługują każdej osobie; jakie prawa mniejszości narodowych wynikają z przynależności Litwy do instytucji europejskich i międzynarodowych) wśród społeczeństwa, a w szczególności wśród grup najbardziej narażonych, tj. mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych. Obecnie brak podstawowej wiedzy na temat przysługujących praw jest jedną z głównych przyczyn biernej postawy znacznej części mniejszości narodowych, która nie znając podstawowych mechanizmów i metod ochrony, pozostaje bezbronna w sporze z instytucjami państwowymi. Również istotne jest szerzenie wiedzy nt. praw człowieka wśród całego społeczeństwa litewskiego, które w wielu wypadkach nie jest świadome istnienia nie tylko mniejszości na Litwie, lecz standardów i gwarancji ochrony praw człowieka w ogóle.
- XIII. Przeznaczanie wystarczających środków finansowych na projekty kulturalne i medialne, w tym wsparcie finansowe oddolnych projektów kulturalnych mniejszości narodowych.
- XIV. Rząd RL powinien przestrzegać art. 16 Konwencji ramowej i wytycznych Europejskiej Komisji na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka) zawartych w Kodeksie Dobrej Praktyki w Sprawach Wyborczych z 2002 r., tj. powstrzymać się od stosowania środków zmieniających proporcje narodowościowe ludności w rejonach zamieszkałych przez osoby należące do mniejszości narodowych i mających na celu ograniczenie praw i wolności wynikających z zasad zawartych w Konwencji ramowej. Ponadto Rząd RL nie powinien zmieniać granic okręgów wyborczych, dążąc w ten sposób do rozbicia skupisk wyborców należących do mniejszości narodowych. Przy tym pięcioprocentowy próg wyborczy jest zbyt wysoki dla partii mniejszości narodowych, a zakaz używania języków mniejszości narodowych podczas kampanii w radiu i telewizji ogranicza możliwość prezentacji swoich poglądów przez reprezentantów różnych narodowości. Dlatego Rząd powinien udostępnić materiały wyborcze w językach mniejszości narodowych.
- XV. Przeznaczanie środków dla organizacji pozarządowych (*Non-governmental organization*, NGO) zajmujących się ochroną praw człowieka na Litwie. NGO powinny być faktycznie zaangażowa-

ne w proces przyjmowania wszystkich ustaw w zakresie praw człowieka, otrzymując status doradcy wraz z prawem zaskarżenia wszelkich decyzji instytucji państwowych w tym zakresie. Aktywniejsza współpraca NGO z samorządami terytorialnymi.

- XVI. Sejm RL powinien zaangażować się we współpracę z organizacjami pozarządowymi i wspólnotami mniejszości narodowych poprzez wysyłanie do nich m.in. projekty ustaw z prośbą o przygotowanie opinii oraz poprzez organizację większej liczby otwartych dyskusji.

Bibliografia

Publikacje

- 1) Łukasz Wardyn, Elżbieta Kuzborska, *Ochrona mniejszości polskiej na Litwie oraz mniejszości litewskiej w Polsce w świetle realizacji Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych oraz innych zobowiązań międzynarodowych*, „Przegląd Sejmowy”, Warszawa, 2015.
- 2) Łukasz Wardyn, Elżbieta Kuzborska, *Polish Minority protection in Lithuania and Lithuanian Minority protection in Poland: The implementation of the Framework Convention of the Protection of National Minorities and other relevant international conventions, Regionalization and Minority Policies in Central Europe*, 2011.
- 3) *Przestrzeganie praw człowieka na Litwie w latach 2012–2013 (Prawa mniejszości narodowych na Litwie)*, Europejska Fundacja Praw Człowieka, Wilno 2014 r.
- 4) *Raport alternatywny organizacji pozarządowych w sprawie implementacji Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych na Litwie*, Europejska Fundacja Praw Człowieka, Wilno 2014 r.
- 5) Łukasz Wardyn, *The Observance of National Minorities from the Perspective of the European Union: Selected Aspects*, „Integration and exclusion Linguistic rights of national minorities in Europe”, Vilnius 2015.

Strony internetowe

- 6) *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities Third Opinion*, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680099360>
- 7) *Ant Kauno daugiabučių gatvių – pavadinimai ir rusų kalba*, <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/ant-kauno-daugiabuciu-gatviu-pavadinimai-ir-rusu-kalba.htm>
- 8) *Cel, zadania, zasady i kryteria akredytacji programu kształcenia średniego oraz sposób jej przeprowadzania i rozpatrywania apelacji zostały przyjęte wraz z rozporządzeniem Ministra Oświaty i Nauki 5 lutego 2004 r.*, http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/KRITERIJAI_ir_TVARKA__2011_VZ.pdf

Materiały inne

- 9) *Departament ds. Mniejszości Narodowych*, <http://tmde.lrv.lt/lt/naujienos/tautiniu-mazumu-departamentas-prie-lietuvos-respublikos-vyriausybes-skyre-finansavima-tautiniu-mazumu-kulturu-pletote-skatinantiems-projektams>
- 10) *Europejska Fundacja Praw Człowieka* (www.efhr.eu).
- 11) *O czasie antenowym dla mniejszości narodowych*, 26.05.2015, <http://www.efhr.eu/2015/02/26/o-czasie-antenowym-dla-mniejszosci-narodowych/>
- 12) *Kurier Wileński*, <http://kurierwilenski.lt/2014/03/13/w-jaszunach-pozrywano-polskie-tabliczki/>
- 13) *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2016 m. ataskaita*, Wilno 2017, <http://lygybe.lt/data/public/uploads/2017/03/lygiu-galimybiu-kontrolieriaus-2016m.-veiklos-ataskaita.pdf>
- 14) *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2015 m. ataskaita*, Wilno 2016, <http://lygybe.lt/data/public/uploads/2016/03/lygiu-galimybiu-kontrolieriaus-tarnybos-2015-m.-ataskaita.pdf>
- 15) *Ministro įsakymas apie 2014 metų finansuojamus projektus*, <http://www.lrkmlt.go.php/lit/Tautines-mazumos>
- 16) *146 mišrių šeimų statistika 2015 m.*, <http://misriseima.lt/index.php/aktualu/statistika/146-misriu-seimu-statistika-2015m>
- 17) *Oficjalny portal statystyczny Republiki Litewskiej*, <http://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=2910>; <http://osp.stat.gov.lt/en/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=96dcad8d-50ae-4150-b72f-bc644a038cde>
- 18) *Plan reorganizacji placówek ogólnokształcących na lata 2012–2015 (Vilniaus miesto savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarkos 2012–2015 metų bendrasis planas); Plan na lata 2014–2015*, <https://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=30237058>
- 19) *Reglamentacija pisowni imion i nazwisk w rękach Państwowej Komisji Języka Litewskiego*, 06.03.2014, <http://www.efhr.eu/2014/03/06/reglamentacja-pisowni-imion-i-nazwisk-w-rekach-panstwowej-komisji-jezyka-litewskiego>
- 20) *Rodiklių duomenų bazė*, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?id=1243&status=A>
- 21) *Siekiant skaidrumo reformuojamas spaudos ir televizijos rėmimo fondas*, http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/47673/siekiant-skaidrumo-reformuojamas-spaudos_radijo_ir-televizijos-remimo-fondas
- 22) *Sprawa dwujęzycznych tablic z nazwami ulic prawie rozwiązana*, 10.03.2014, <http://www.efhr.eu/2014/10/03/sprawa-dwujezycznych-tablic-nazwami-ulic-rozwiazana>
- 23) *Statystyka Urzędu Ewidencji Ludzkości*, http://www.efhr.eu/download/orzeczenie/Statystyka_Urz_Ewidencji_Ludnosci_PL_18_12_2012.pdf
- 24) *Šalčininkų administracijos direktoriui – bauda už lenteles*, <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/salcininku-administracijos-direktoriui-bauda-uz-lenteles.htm>
- 25) *TV auditorijos tyrimo rezultatai*, <http://www.tns.lt/lt/top/paslaugos/ziniasklaidos-auditoriju-tyrimai/tv-auditorijos-tyrimas/duomenys-1/>
- 26) *Teisės kiekvienam* (www.teisekiekvienam.lt).
- 27) *Wyniki z egzaminu z jezyka litewskiego maturzystów szkół mniejszości narodowych i szkół litewskich w latach 2008–2013*, 27.07.2014, <http://www.efhr.eu/2014/07/27/>

wyniki-z-egzaminu-z-jezyka-litewskiego-maturzystow-szkol-mniejszosci-narodowych-szkol-litewskich-w-latach-2008-2013/

28) *Znad Wili*, 23.03.2015, <http://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/zuokas-jest-zaniepokojony-ze-litwinki-wychodza-za-obcokrajowcow>

29) *Žiniasklaidos naudojimas ir vertinimas Lietuvoje*, http://www.rtk.lt/lt/naujienos/pranesimai_spaudai/ziniasklaidos_naudojimas_ir_vertinimas_lietuvoje

Akty prawne

30) *Dėl Numerių patatams, patalpoms ir butams suteikimo, keitimo ir apskaitos tvarkos aprašo ir Pavadinimų gatvėms, pastatams, statiniams ir kitiems objektams suteikimo, keitimo ir įtraukimo į apskaitą tvarkos aprašo patvirtinimo pakeitimo*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/021ee490aaad11e38e1082d04585b3dd>

31) *Europos Teisės departamento išvada dėl Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo Nr. XII-1519 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f430db329f2f11e591078486468c1c39?fwid=-aor8dbqux>

32) *Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych*, Rada Europejska, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_pl.pdf

33) *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

34) *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. XI-1281 3 straipsnio pakeitimo įstatymas, nr. XII-1909*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ec9eb60261611e5bf92d6af3f6a2e8b>

35) *LR asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo Nr. XII-1519 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas*, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=1095317&p_tr2=2

36) *Teismo aktai*, <http://lrkt.freshmedia.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta37/content>